

Leren voor het vaderland?

De Slag bij Waterloo in Nederlandse geschiedenismethoden

MARIA GREVER EN JAMES SCHARINK

Learning for the Fatherland?

The Battle of Waterloo in Dutch history textbooks

In this article we discuss how and why the Battle of Waterloo was represented in Dutch history textbooks for secondary education during the twentieth century. How many pages were devoted to the battle? Who were the protagonists? The research shows that the number of pages devoted to Waterloo decreased, a tendency which was strengthened after World War II. Particularly between 1960 and 1990 schoolbooks dismissed national and military history, including the Battle of Waterloo. Remarkably, we also noticed for the whole period an epic concentration on Napoleon, Blücher en Wellington. The schoolbooks seem to follow British historiography and hardly paid attention to crown prince William of Orange. The probable reasons for this was that the topic was often placed in a chapter about European history. Since 2000, Dutch history textbooks focus more on national history. However, the Battle of Waterloo remains a minor topic. Textbooks also ignore the diversity of the allied forces, including the military contribution of the Dutch prince.

Een jaarlijkse viering van de Slag bij Waterloo op 18 juni met optochten en muziek vindt in Nederland al lang niet meer plaats.¹ In het jonge Koninkrijk der Nederlanden was Waterloodag een echte feestdag waarop het einde van de Franse bezetting werd herdacht. Veteranen gaven luister aan de festiviteiten. Deze communicatieve herinnering is inmiddels na tweehonderd jaar verdwenen, maar het culturele geheugen heeft nog veel te bieden. Er bestaan tal van materiële herinneringen waarin vooral het heroïsch optreden van kroonprins Willem en de Nederlandse troepen wordt benadrukt: de gedenknaald pal tegenover Soestdijk, enkele grote schilderijen van J.W. Pieneman, centsprenten en kinderboeken.²

Ook Nederlandse historici hebben bijgedragen aan het culturele geheugen. Ze schreven in de negentiende eeuw het nodige over Waterloo, maar raakten al

1 De Waterloovieringen waren geen officiële nationale feestdag, wel vonden ze lange tijd in heel Nederland plaats. Zie Pieter van den Berg, *Memories of defending the nation. Commemorating the Battle of Waterloo in the Netherlands, in 1865* (masterscriptie Erasmus Universiteit Rotterdam 2012).

2 Daarover uitvoerig Louis Ph. Sloos, *Onze Slag bij Waterloo. De beleving van de overwinning op Napoleon in Nederland* (Nijmegen 2015).

Afb. 1 *Schoolplaat* De Prins van Oranje aan het hoofd van de Nationale Militie bij Quatre-Bras, 16 juni 1815, naar een tekening van Jan Hoyinck van Papendrecht (1858-1933). Uitgave J.B. Wolters, Groningen, 1910. Collectie Nationaal Onderwijsmuseum, Dordrecht.

gauw verwickeld in een historiografisch gevecht met Britse historici die de rol van Nederland effectief wisten te marginaliseren.³ Hoe was het gesteld met het geschiedenisonderwijs? Een van de belangrijkste sporen van de omgang met het verleden in het klaslokaal zijn schoolboeken en historische schoolplaten voor de geschiedenisles. Aanvankelijk werd aan de Slag bij Waterloo redelijk wat aandacht besteed. Wolters bracht bijvoorbeeld in 1910 een tekening over de slag van Jan Hoyinck van Papendrecht als schoolplaat uit. Maar na ongeveer 1965 raakte dit onderwerp op de achtergrond. Opvallend is ook de geringe aandacht in de schoolboeken van de laatste decennia voor de kroonprins, de latere koning Willem II. Hoe is dat mogelijk? Werden de Nederlandse schoolboekschrijvers misschien door de Britse historici beïnvloed?

Onderzoek naar schoolboeken voor het geschiedenisonderwijs wordt wel gerekend tot de educatieve historiografie.⁴ Historiografie is in deze zin een kennisbron van vele ‘verledens’: een cultuurgeschiedenis tot de tweede macht.

3 Juriën de Jong, Ben Schoenmaker en Jeroen van Zanten, *Waterloo, 200 jaar strijd* (Amsterdam 2015).

4 Raphaël de Keyser, ‘Schoolboekhistoriografie. Een verkenning’, in: Jo Tollebeek, Georgi Verbeek en Tom Verschaffel (red.), *De lectuur van het verleden. Opstellen over de geschiedenis van de geschiedschrijving aangeboden aan Reginald de Schryver* (Leuven 1998) 331-348, aldaar 331.

Het is een analyse van het eigentijdse karakter van geschiedensismethoden, hoe in deze boeken het verleden werd verbeeld, hoe deze omgang veranderde en waarom. De gelaagdheid en de complexiteit van de gebruikte bronnen voor de educatieve historiografie worden vaak onderschat. Het tekstuele ‘schoolboek’ veranderde in de loop van de twintigste eeuw tot een ‘geschiedensismethode’ die vaak uit meer delen bestaat: een hoofdttekst met kleurrijke afbeeldingen en landkaarten, een werkboek met opdrachten en een docentenhandleiding met tegenwoordig ook verwijzingen naar educatieve websites op internet. In het huidige tijdperk van de ‘ontpapiering’ en digitalisering lijkt het ouderwetse schoolboek bijna de status van erfgoed te krijgen. Niettemin, gedrukte geschiedensismethoden worden in Nederland en in andere landen nog steeds veel gebruikt.⁵

In deze bijdrage belichten we op welke wijze de slag bij Waterloo in Nederlandse geschiedensismethoden, bedoeld voor het voortgezet onderwijs, in de twintigste eeuw aan de orde kwam. Hoeveel pagina’s werden gewijd aan de veldslag, welke hoofdfiguren stonden op de voorgrond en in hoeverre werd Waterloo in een nationale of Europese context geplaatst? Eerst schetsen we kort de geschiedenis van het geschiedenisonderwijs in Nederland en de plaats van het schoolboek. Daarna presenteren we enkele resultaten van een kwantitatieve analyse van Waterloo in Nederlandse geschiedensismethoden op basis van onderzoek, uitgevoerd aan de Erasmus Universiteit Rotterdam (EUR). De bronnen hiervoor zijn afkomstig uit de Historisch Didactische Collectie van de EUR.⁶ De analyse richt zich op de hoofdttekst van de geschiedensismethoden, inclusief afbeeldingen; werkboeken met opdrachten, docenthandleidingen of ander aanvullend materiaal zijn niet meegenomen.

Opkomst, neergang en wederopstanding van de vaderlandse geschiedenis

In de negentiende eeuw was de herinnering aan grote ‘nationale’ overwinningen in het verleden een belangrijke steunpilaar voor de ontwikkeling van nationaal besef. Maar het duurde even voordat het onderwijs daarbij betrokken werd. Nadat in 1806 geschiedenis als facultatief vak voor de lagere scholen was opgenomen in de eerste nationale wetgeving van het Koninkrijk Holland, werd

5 Op de jaarlijkse nascholingsconferenties voor geschiedenisdocenten maken uitgevers reclame voor hun geschiedensismethoden in boekvorm. Veel gebruikte methoden zijn: *Memo, Sprekend Verleden, Geschiedeniswerkplaats*. Voor het buitenland zie M. Repoussi en N. Tutiaux-Guillon, ‘New trends in history textbook research. Issues and methodologies towards a school historiography’, *Journal of Educational Media, Memory, and Society* 2 (2010) 154-170, aldaar 156.

6 James Scharink, ‘*Het slagveld der natiën*’. *De slag bij Waterloo in Nederlandse geschiedensismethoden, ca. 1900-2015* (masterscriptie Erasmus Universiteit Rotterdam, 2015). Zie ook Martin Steegmans, *Vergeten glorie? De slag bij Waterloo in het collectieve geheugen van Nederland 1815-1965* (masterscriptie Erasmus Universiteit Rotterdam, 2011). Beide scripties en die van Pieter van den Berg (zie noot 1) werden begeleid door Maria Grever.

het pas in 1857 bij wet verplicht gesteld voor alle lagere scholen in Nederland om de leerlingen de beginselen der geschiedenis bij te brengen.⁷ In de Memorie van Toelichting bij deze wet stond: ‘Opwekking van warme vaderlandsliefde als bestanddeel der nationale opvoeding’.⁸ In 1863 werd geschiedenis ook verplicht op HBS, MMS en wat later op het gymnasium. Op middelbare scholen werd naast de vaderlandse geschiedenis ook algemene geschiedenis gedoceerd, in feite beschavingsgeschiedenis vanaf de klassieke oudheid en nieuwe West-Europese geschiedenis.⁹

De overheid stimuleerde de vaderlandse geschiedenis op scholen om de groeiende tegenstellingen tussen katholieken, orthodox protestanten en arbeiders te overbruggen. In de praktijk kwam dit neer op het doceren van de politiek staatkundige geschiedenis van Nederland die in de loop der tijd per zuil anders werd ingevuld; dat wil zeggen, leerlingen leerden de jaartallen en namen van heroïsche figuren uit de vaderlandse geschiedenis uit het hoofd die pasten bij de protestantse, katholieke of meer liberale visie op het vaderlandse verleden. Schoolboeken waren in die tijd encyclopedisch en tekstueel. Een visuele weergave van de slag kon worden getoond via historische schoolplaten.

De vaderlandslievende benadering van de nationale geschiedenis bleef – weliswaar met nuanceringen¹⁰ – bestaan tot het midden van de jaren zestig van de twintigste eeuw. Nationaal besef of vaderlands gevoel impliceerde een morele verplichting. In die hele periode vertegenwoordigden de begrippen natie en nationaal besef voor historici, politici, journalisten, onderwijzers en leraren vaak een levende werkelijkheid, een ziel of essentie.¹¹ Terwijl nationale identiteit nu meer wordt opgevat als een ‘zienswijze’, fungeerde nationale identiteit destijds als een onveranderlijk fenomeen, een ‘zijnswijze’. Vanaf het midden van de jaren zestig namen historici geleidelijk afstand van deze reïficatie en vond de afbraak van het nationale denkkader plaats. De terminologie was omstreden geraakt door de kennis over de uitwassen van het nationalisme tijdens de beide wereldoorlogen en de koloniale periode. Door publicaties van historici als Loe de Jong – en vooral diens televisieserie ‘De Bezetting’ – kwamen de negatieve gevolgen van nationaal besef en nationalisme meer op de voorgrond te staan. Secularisatie, ontzuiling en individualisering zetten intussen gestaag door, terwijl de protesten van jongeren in de jaren zestig en zeventig tegen de gevestigde orde zich aan de universitei-

7 Jan Lenders, ‘Van kind tot burger. Lager onderwijs en de vorming tot burgerschap in de negentiende eeuw’, in: Nelleke Bakker, Rudolf Dekker en Angélique Janssens (red.), *Tot burgerschap en deugd. Volkesopvoeding in de negentiende eeuw* (Hilversum 2006) 1–34, aldaar 11 en 21.

8 E. Kamerbeek, ‘Geschiedenis op school: een vak met historie. De ontwikkeling van het geschiedenisonderwijs op de lagere school tot de 20e eeuw’, in: D.P. Snoep en J.J. Heij (red.), *De geschiedenis gekleurd. Historie-schouwen-voor-alle-niveaus* (Utrecht 1982) 103–118, aldaar 107.

9 Hilde Amsing, *Bakens verzetten in het voortgezet onderwijs, 1863–1920. Gymnasium, h.b.s. en m.m.s., leerplan en geschiedenisonderwijs* (Delft 2002) 266–275.

10 Zie voor deze nuancing Tina van der Vlies, ‘Geschiedverhalen en hun eigen dynamiek. Schoolboeken als zelfstandig genre’, *Kleio* 55 (2014) 1, 30–35.

11 P.B.M. Blaas, ‘Proloog. De opkomst van de vaderlandse geschiedenis 1760–1860’, in: Idem, *Geschiedenis en nostalgie. De historiografie van een kleine natie met een groot verleden. Verspreide historische opstellen* (Hilversum 2000) 9–14.

ten vertaalde in een kritiek op de geschiedbeoefening. Andere groepen werden nu ook bestudeerd – de geschiedenis van arbeiders, vrouwen en mensen uit de koloniën – en andere perspectieven ontwikkeld, zoals klasse, gender, etniciteit.¹² Na de invoering van de mammoetwet in het middelbaar onderwijs kreeg het vak geschiedenis concurrentie van maatschappijleer en raakte het in de bovenbouw zijn vaste positie kwijt; geschiedenis werd een keuzevak.¹³

Achteraf gezien heeft de desinteresse voor nationale geschiedenis slechts kort geduurd. In het midden van de jaren tachtig van de vorige eeuw kwam er weer grote belangstelling voor naties en nationalisme. Mede onder invloed van publieke debatten over globalisering en migratie kwam er ook een roep om in het geschiedenisonderwijs meer aandacht te besteden aan Nederlandse geschiedenis. Deze tendens resulteerde uiteindelijk in een canon over de Nederlandse geschiedenis en cultuur. Al deze veranderingen zijn ook waarneembaar in de schoolboeken.

Waterloo in de Nederlandse schoolboeken en methoden

Tijdens de Nederlandse Waterloovieringen in de negentiende eeuw was Napoleon stevast de boosdoener en de prins van Oranje de grote held die zich met andere Nederlanders opofferde voor de onafhankelijkheid van 'ons' land. Na 1915 werden Napoleon en Wellington belangrijker; de kroonprins en de bijdrage van de Nederlandse legers werden in landelijke dagbladen nauwelijks meer vermeld om na de Tweede Wereldoorlog vrijwel geheel te verdwijnen.¹⁴ Een vergelijkbaar proces speelde zich af in het geschiedenisonderwijs.

Dat Willem II een oorlogsheld was die met zijn troepen bij Quatre-Bras onverzettelijk bleek, dat hij tijdens de slag bij Waterloo van zijn paard werd geschoten en gewond raakte, daarover reppen de geschiedensimethoden anno 2015 met geen woord. Ook over de veldslag zelf ontbreekt informatie. Misschien dat een enkele docent met een passie voor militaire geschiedenis, Waterloo of de Oranjes met zelfgemaakt lesmateriaal aan de slag gaat of de verhalen zelf vertelt, maar in de schoolboeken vinden we er vrijwel niets over. Wanneer voltrok dit marginaliseringsproces zich precies?

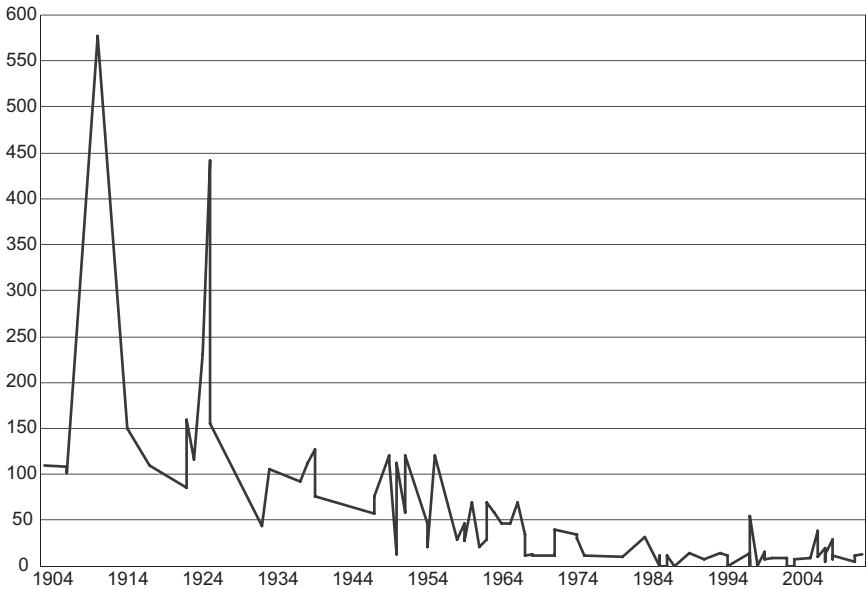
In de twintigste eeuw is het aantal woorden in Nederlandse geschiedensimethodes waarmee de slag bij Waterloo wordt beschreven sterk gereduceerd (zie figuur 1). Deze bevinding is gebaseerd op een onderzoek van 102 geschiedenis-

12 P.B.M. Blaas, 'Epiloog. Nederlandse geschiedschrijving 1945-1980', in: Idem, *Geschiedenis en nostalgia*, 184-217. Voor de perspectiefverbreding van de historiografie zie ook Maria Grever en Kees Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudig verleden* (Amsterdam 2007) 75-84.

13 Voor een uitvoerige uitleg over de veranderde positie van het schoolvak geschiedenis, zie Carla van Boxtel en Maria Grever, 'Between disenchantment and high expectations. History education in the Netherlands, 1968-2008', in E. Erdmann en W. Hasberg (red.), *Facing, mapping, bridging diversity. Foundation of a European discourse on history education 2* (Schwalbach 2011) 83-116.

14 Steegmans, *Vergeten glorie?*, 82-83. Steegmans onderzocht vier landelijke dagbladen en 15 schoolboeken, verspreid over vijf 'steekjaren': 1825, 1865, 1915, 1935 en 1965.

Figuur 1 Aantal woorden besteed aan de slag bij Waterloo in 102 Nederlandse geschiedismethodes, 1904-2013

Bron: Historisch Didactische Collectie, UB EUR.

methodes voor middelbare scholen uit de periode 1904-2013, waarbij vrijwel alle niveaus werden bestudeerd (van ULO, MMS, HBS tot VMBO, HAVO en VWO). De keuze voor het begin- en eindjaar van het onderzoek werd ingegeven door twee criteria: enerzijds de focus op de periode na 1900 toen het schoolvak geschiedenis al enkele decennia werd gedoceerd; anderzijds de aanwezige schoolboeken in de Historisch Didactische Collectie (HDC) van de EUR. In de HDC is het eerste schoolboek na 1900 dat melding maakt van Waterloo in 1904 gepubliceerd; het laatste schoolboek met passages over Waterloo dateert uit 2013.

Hoe verder we in de twintigste eeuw komen hoe rigoreuzer de afname in het aantal woorden is, zowel absoluut als relatief. In ruim een kwart van de schoolboeken die na 1986 uitkwamen, ontbreekt de beschrijving van de slag bij Waterloo zelfs in zijn geheel.

Tot aan het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werden er bijna altijd meer dan honderd woorden gebruikt voor de beschrijving van de slag. Na 1945 begint een overgangperiode die met name in de jaren vijftig en zestig grillige vormen aanneemt. Het aantal woorden fluctueert vanaf dat moment per methode, jaar en schoolniveau veel meer dan voorheen. Zo is er een ULO-methode uit 1951 die slechts dertien woorden wijdde aan Waterloo.¹⁵ De mees-

15 A. Blonk, Jan Romein en J.G. Jansens, *De spiegel der eeuwen II. Algemene geschiedenis* (Groningen 1951) 125.

te boeken uit het onderzoek, bedoeld voor de vijfjarige HBS, schommelden in deze periode rond de honderd woorden. Maar ook op de HBS treedt er geleidelijk een verandering in. Een treffend voorbeeld van deze ontwikkeling is de methode *De ontwikkelingsgang der historie*, geschreven door Enne Rijpma. Dit schoolboek had een 'ijzeren reputatie', het was in de eerste helft van de twintigste eeuw het meest gebruikte geschiedenisboek in het openbaar onderwijs.¹⁶ Voor dit onderzoek zijn van deze serie zeven drukken uit de periode tussen 1940 (druk 8) en 1967 (druk 19) geraadpleegd. In 1940 stond in het boek de volgende passage:

[De bondgenoten] sloten zich bij de Zevende Coalitie opnieuw aaneen en lieten hun legers oprukken. De Engelsen en Nederlanders onder Wellington trokken evenals de Pruisen onder Blücher naar de Zuidelijke Nederlanden, terwijl de Oostenrijkers en Russen in Oost-Frankrijk zouden binnendringen. Napoleon hoopte zijn tegenstanders afzonderlijk te verslaan, want bij een vereniging zou de overmacht te sterk zijn. De 16^e juni 1815 overwon hij Blücher bij Ligny, terwijl dezelfde dag Ney bij Quatre-Bras door een deel van Wellingtons leger, welk gedeelte vooral bestond uit Nederlanders onder leiding van den Prins van Oranje, tegengehouden werd. Twee dagen later viel de beslissing bij Waterloo. Wellington wist daar stand te houden tot tegen de avond de Pruisen verschenen, waardoor een Franse nederlaag onvermijdelijk werd.¹⁷

Vanaf de zestiende druk (1959) zagen E. Rijpma's opvolgers, J.H. Rijpma en J.J. Boer, zich genoodzaakt om herzieningen in het boek aan te brengen. Het schoolboek dreigde volgens de auteurs 'te omvangrijk' te worden. Met name in de passages die de periode tussen 1789 en 1815 betroffen werd geschrapt.¹⁸ Ook de beschrijving van Napoleons nederlaag werd door het duo niet gespaard: het verslag slonk van 120 naar de onderstaande 70 woorden.

[De bondgenoten] sloten zich bij de Zevende Coalitie opnieuw aaneen en lieten hun legers oprukken. Wel versloeg Napoleon zelf de Pruisen onder Blücher bij Ligny, doch maarschalk Ney werd bij Quatre-Bras door hoofdzakelijk Nederlandse troepen een tijdlang tegengehouden. Twee dagen later viel de beslissing bij Waterloo. De Engelsen en Nederlanders onder Wellington wisten daar stand te houden tot tegen de avond de Pruisen verschenen, waardoor een Franse nederlaag onvermijdelijk werd.¹⁹

Naast de tekstuele afname in omvang zijn in dit citaat ook enkele historische figuren een kopje kleiner gemaakt. De Prins van Oranje als bevelhebber te Quatre-Bras werd weggeschreven en de troepenbeweging van de Russen en Oostenrijkers verdween. Nu vochten deze twee landen weliswaar niet mee in de slag, maar hun troepenbeweging was een van de redenen voor Napoleon

16 Jasper Rijpma, *Jan Pieterszoon Coen op school. Historisch besef en geschiedenisonderwijs in Nederland, 1857-2011* (masterscriptie Universiteit van Amsterdam 2012) 84.

17 Enne Rijpma, *Ontwikkelingsgang der historie* (achtste druk; Groningen 1940) 91.

18 Rijpma, *Ontwikkelingsgang der historie* (zeventiende druk; Groningen 1961) 3.

19 Ibidem, 64.

om versneld de aanval te kiezen. Rijpma en Boer waren zeker niet de enige auteurs die deze ‘indikking’ hanteerden. In de jaren zestig werd aan de nieuwste geschiedenis geleidelijk aan meer aandacht geschonken, waarbij de roerige twintigste eeuw veel ruimte opslokte.

Epische concentratie en narratieve vereenvoudiging

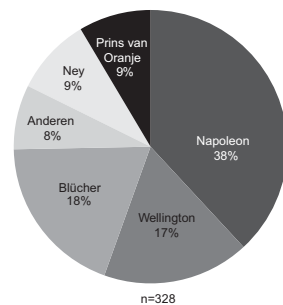
Zoals in het verschil tussen de citaten uit *Ontwikkelingsgang* van Rijpma te zien is, gaat de vermindering van het aantal woorden gepaard met een narratieve vereenvoudiging. Het aantal hoofdpersonen, plaatsnamen en nationaliteiten daalt met het woorden aantal mee. In het cirkeldiagram van figuur 2 staan de dramatis personae van de slag geordend op basis van de relatieve frequentie waarmee zij in de teksten van de schoolboeken voorkomen.

In de passages over Waterloo wordt Napoleon het meest genoemd, maar een opmerkelijke constatering bij deze figuur is dat het niet Napoleons *nemesis* Wellington is die de tweede plaats bekleedt, maar maarschalk Von Blücher.²⁰ De reden hiervoor is tweeledig: naast het feit dat de Pruis op 18 juni 1815 tegen het vallen van de avond met zijn troepen de doorbraak forceerde, wordt hij in de methodes tevens genoemd in de slag om Ligny. Daar leed hij twee dagen eerder een nederlaag tegen Napoleon. De belligerenten in de slag om Quatre-Bras, de prins van Oranje en de Franse maarschalk Michel Ney, worden niet geheel toevallig allebei even vaak besproken. Het feit dat Wellington in de loop van 16 juni het commando van de prins overnam, wordt nauwelijks in de methodes vermeld. Wanneer dit consequent zou zijn gebeurd, had dit voor Wellingtons aantal vermeldingen onvermijdelijk een positiever gevolg.

Naast deze vijf protagonisten, worden in negen methodes ook andere personen genoemd, allen hooggeplaatste militairen: van Pruisische kant Gneisenau en Bulow en van de Franse zijde maarschalk Grouchy. Ook is er oog voor het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden: Perponcher, Constant Rebecque, Saksen-Weimar, koning Willem I en zijn jongste zoon prins Frederik worden allen genoemd.

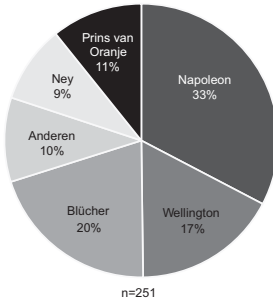
Om de terugloop in het aantal vermelde personages door de tijd heen meer inzichtelijk te maken – het proces van epische concentratie dus – is in figuur 3

Figuur 2 Het relatieve aantal vermeldingen per protagonist, 1904-2013

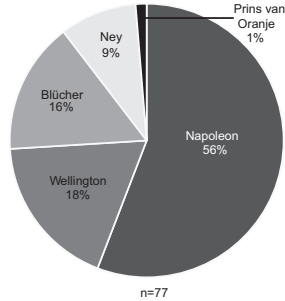

²⁰ Verwijzende voornaamwoorden zijn in deze vergelijking niet mee geteld, behalve bij de meer recente methodes, waarin vaak maar één regel is gewijd aan de Slag bij Waterloo. Behoudens deze uitzondering is geen enkel verwijzwoord meegeteld. Het tellen van de namen vond alleen plaats op de pagina's waar de passages over de Waterloocampagne stonden.

Dramatis personae, methodes van 1904 t/m 1959

Dramatis personae, methodes van 1960 t/m 2013

Figuur 3 Het relatieve aantal vermeldingen per protagonist, gesplitst in twee periodes.

de periode 1904-2013 gesplitst in twee chronologisch gelijke tijdvakken. Van beide tijdvakken is in figuur 3 een cirkeldiagram opgenomen.²¹

Na 1960, zo is nu zichtbaar, worden enkel nog de vijf hoofdpersonen vermeld; dit terwijl in de periode 1904-1959 nog een op de drie methodes ruimte inbouwde voor 'figuranten'. Opvallend is eveneens dat Ney na 1960 zevenmaal genoemd wordt, terwijl zijn tegenhanger in de slag om Quatre-Bras slechts één keer opduikt. De herziening in *De ontwikkelingsgang der historie*, illustreert dit verloop. De prins van Oranje werd dus geanonimiseerd en zijn rol bij Quatre-Bras, die zonder meer belangrijk was, weggeschreven.²² De paradigmawisseling van het einde van de jaren zestig is hier zichtbaar: 'nationalistische' elementen verdwenen steeds vaker uit de geschiedschrijving. Het leger van Wellington was echter bij uitstek een internationale coalitie. Slechts iets meer dan een derde van de manschappen uit het leger was van Britse oorsprong. Het grootste deel van Wellingtons manschappen was van andere afkomst, te weten Nederlands-Belgisch (26%) of uit de Duitse gebieden als Hannover (16%), Brunswijk (9%) en Nassau (5%). Tevens was er het *King's German Legion* (9%): Duitse troepen geïncorporeerd in de Britse eenheden.²³

Na de slag in 1815 vond er een internationale historiografische strijd plaats, met als inzet de claim op de overwinning. De Engelsen kwamen min of meer als winnaars uit deze papieren slag, waardoor het beeld ontstond dat alleen zij de overwinnaars van Napoleon waren. Zo werd de prins van Oranje door de Britten weggezet als een incompetent en roekeloze legeraanvoerder die met

21 De periode van 1904 tot en met 1959 behelst 31 methodes met 251 vermeldingen naar personen; de tweede periode bestaat uit 71 methodes met 77 vermeldingen.

22 Naast de *Ontwikkelingsgang der historie* doen ook de andere geschiedenismethodes dit. Zoals: A. Blonk en Jan Romein, *Leerboek der Algemene en Vaderlandse Geschiedenis III. Nieuwere en Nieuwste geschiedenis* (tweede druk; Groningen 1948); A. Blonk en Jan Romein, *Rondgang door de algemene en vaderlandse geschiedenis. Deel II* (tweede druk; Groningen 1960); A. Blonk, Jan Romein, J.W. Oerlemans, *Hoofdwegen der geschiedenis II. Nieuwere en nieuwste geschiedenis* (eerste druk; Groningen 1965).

23 Zie Alessandro Barbero, *Waterloo. Het verhaal van de veldslag* (Amsterdam 2004) 29.

zijn verkeerde beslissingen vele mannen de dood in had gejaagd.²⁴ De Britse suprematie tijdens het Victoriaanse tijdperk maakte het nog aannemelijker dat zij de slag hadden beslist. Sinds de negentiende eeuw is het schrijven over Waterloo altijd een aangelegenheid van nationale begrenzing gebleven. De keuze van het perspectief werd bepaald door nationale vooringenomenheid. Tot op de dag van vandaag ontbreekt een overkoepelend werk, waarin alle strijdende partijen op gelijkwaardige wijze aan bod komen.²⁵

Een vergelijkbare tendens als deze historiografische strijd zien we terug in Nederlandse schoolmethodes. Vóór 1959 werden zowel de Pruisen als de Engelsen én Nederlanders in vrijwel iedere methode vermeld. Maar na de overgangperiode in de jaren '50 en '60 verdwenen de verschillende landen uit de geschiedenisboeken en na 1968 was er geen methode meer over die nog oog had voor de internationale coalitie.

De Hannoveriaanse, Brunswijkse en Nassause troepen kwamen er het meest bekaaid vanaf. Volgens de cijfers van Barbero vormden zij gezamenlijk ongeveer 30% van de strijdmacht en was hun inzet in de slag om Quatre-Bras, waarbij de hertog van Brunswijk het leven liet, doorslaggevend. Het is dus opmerkelijk te noemen dat zij in nog geen 3% van de onderzochte periodes vermeld zijn, waarbij Brunswijk en Hannover zelfs geen enkele keer bij naam genoemd werden. In twee gevallen sprak een methode van het 'Engels-Nederlandse-Duitse leger' dat bij Quatre-Bras meevocht,²⁶ en één geschiedenisboek noemde Nassau bij name.²⁷

Ook onze huidige zuiderburen werden vaak vergeten. In de onderzochte boeken werd er slechts éénmaal gesproken over het historisch correcte 'zojuist gevormde Koninkrijk der Nederlanden'.²⁸ In de andere methodes zijn Nederland en België als aparte landen vermeld, waarbij 'de Belgen' in twee schoolmethodes genoemd werden.²⁹ Dit is weinig. Alhoewel de Belgen slechts een klein deel van het Belgisch-Nederlandse leger uitmaakten, werd de slag wel op Belgische grond (Waterloo) uitgevochten, schreven veel methodes terecht. Een vermelding zou dus op zijn plaats zijn. Een van de redenen zou kunnen zijn dat er bij de coalitie-

24 Aldus de Britse kapitein William Siborne in zijn *History of the war in France and Belgium in 1815* (London 1844), een boek met militaire beschrijvingen over Waterloo. Het behoeft geen discussie dat Sibornes uitgave veel reacties uitlokte onder internationale historici, maar toch werd het lang als het standaardwerk over de slag beschouwd.

25 Zie voor een uitgebreide beschrijving van deze historiografische strijd bijvoorbeeld Bruno Colson, 'Waterloo. Two centuries of historiography', *International Bibliography of Military History* 34 (2014) 149-170 en De Jong e.a., *Waterloo, 200 jaar strijd*, 229-271.

26 J. Dijkstra, *Van stam tot staat. Leerboek der Vaderlandse geschiedenis, ten dienste van kweek- en normaalscholen en inrichtingen voor M.O.* (Den Haag 1925) 221; M. ten Bouwhuys en N.B. Tenhaeff, *Onze tijd. Algemeene en vaderlandsche geschiedenis van +/- 1770 tot heden* (tweede druk; Groningen 1926) 106.

27 J.W. Pik, *Leerboek der algemeene geschiedenis III* (vierde druk; Zwolle 1926) 214.

28 A.J. Andringa en K.A. Hellinga, *Transparant. Geschiedenis voor de tweede fase havo/vwo* (eerste druk; Meppel 1998) 155.

29 A.W. Geerling en D. de Geus, *Leerboek der Vaderlandsche Geschiedenis* (Amsterdam 1911) 219; N. Japikse, *Leerboek der Nederlandsche geschiedenis, vooral ten gebruike van gymnasia en H.B. scholen* (derde druk; Groningen 1915) 269-270.

bevelvoerders grote twijfel bestond over de betrouwbaarheid van de Belgen die immers kort voor de slag bij Waterloo nog onder commando van Napoleon hadden gevochten.³⁰ Dit feit is echter in geen van de schoolboeken terug te vinden.

Dit alles in ogenschouw nemend staat vast dat de niet-Britse en niet-Pruisische soldaten in de academische geschiedschrijving en de historische beeldvorming uiteindelijk gemarginaliseerd zijn. Uit het onderhavige onderzoek naar de Nederlandse geschiedenismethodes blijkt een zelfde beeld: het Britse perspectief op de strijd voert de boventoon. We hebben hier geen echte verklaring voor. Omdat passages over de slag bij Waterloo in de schoolboeken meestal in een Europees kader en niet zozeer in een vaderlands perspectief werden geplaatst, kan het zijn dat de auteurs zich om die reden lieten leiden door de Britse historiografie. Dat dit de inbreng van deze contingents onrecht doet, behoeft weinig uitleg. In de overwinning op Napoleon hebben de niet-Britse soldaten namelijk een cruciale rol gespeeld.³¹

Conclusies

Resumerend kunnen we stellen dat het absolute en relatieve aantal woorden over de slag bij Waterloo in de Nederlandse geschiedenischoolboeken vanaf 1904 sterk is afgenomen. Na 1986 komt Waterloo zelfs in één op de vier methoden niet meer voor. Verder wordt de epische concentratie van personen aangescherpt: in de hele periode staan Napoleon, Blücher en Wellington centraal; er is weinig tot geen aandacht voor de kroonprins. Daarnaast is sprake van een ‘monoperspectief’: de verschillende nationaliteiten bij de geallieerde legers komen niet of weinig verantwoord aan bod.

Hoewel we geen harde bewijzen hebben, kunnen we wel enkele plausibele oorzaken voor deze veranderingen geven. Ten eerste is natuurlijk de collectieve herinnering aan de Slag bij Waterloo vervaagd door de tijdsafstand. De communicatieve herinnering heeft plaats gemaakt voor de culturele herinnering in de vorm van gedenktekens en musea. Ten tweede zien we in de academische en educatieve historiografie een tijdelijke perspectiefwisseling: in de periode 1960-1990 stond men nogal afwijzend tegenover nationale en vooral militaire geschiedenis, zoals Slag bij Waterloo. Pas daarna – vooral in het nieuwe millennium – komt de nationale geschiedenis weer terug. Daar komt bij, en we denken dat dit een doorslaggevende reden is geweest, dat de schaduw van de Tweede Wereldoorlog als moreel ijkpunt de herinnering aan Waterloo heeft verdrongen. Ten slotte, in het huidige geschiedenisonderwijs spelen nieuwe media een grote rol. Over moderne oorlogen bestaat veel audiovisueel materiaal met authentieke opnames van beeld en geluid. Voor de slag bij Waterloo moeten we het doen met historische re-enactments.

30 Andrew Roberts, *Waterloo, Napoleon's last gamble* (Londen 2005) 23.

31 Roberts, *Waterloo*, 104.

Of kunnen we terecht bij de vaderlandse canon? Maar ook dat brengt ons niet veel verder. De slag en de prins komen er bekaaid vanaf: Waterloo is enkel te vinden via de vertakkingen van het canonvenster Napoleon.³² Hoewel de canon niet langer ‘leren voor het vaderland’ stimuleert, is leren ‘over’ het vaderland in dit verband kennelijk ook nogal beperkt. Het lijkt alsof de negentiende-eeuwse Britse historici, die de multi-perspectivistische inbreng wilden onderdrukken, ook hier het laatste woord hebben.

De *bicentennial* in 2015 heeft intussen een stroom aan publicaties opgeleverd die vrijwel allemaal een genuanceerder beeld tonen van het strijdverloop en de historiografische consequenties daarvan. Wellicht dat deze multi-perspectivistische benadering van Waterloo binnenkort ook in recente geschiedenismethoden terug te vinden is. Dan kunnen leerlingen in elk geval weer meer leren over de geallieerde legers en het aandeel van de Nederlanders in de strijd.

Maria Grever is hoogleraar Theorie en methoden van de geschiedenis en directeur van het Centrum voor Historische Cultuur aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Zij publiceert over collectieve herinnering, nationale identiteit, erfgoed, historisch besef en geschiedenisonderwijs. Thans leidt zij een NWO project over Historical scholarship and school history: national narratives in Dutch and English textbooks, 1920-2010 (PhD Student Tina van der Vlies) en het onderzoeksprogramma War! Popular Culture and European Heritage of Major Armed Conflicts (2015-2019).

James Scharink MA is eerstegraads docent geschiedenis en maatschappijleer op het PENTA college CSG Scala Molenwatering in Spijkenisse. Hij studeerde Maatschappijgeschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en schreef zijn master thesis over de positie van de slag bij Waterloo in Nederlandse geschiedenismethodes van het voortgezet onderwijs. In dit artikel is een deel van zijn onderzoek verwerkt.

Correspondentieadres Maria Grever: Erasmus Universiteit, M6-34 Postbus 1738, 3000 DR Rotterdam. E-mail: grever@eshcc.eur.nl. Correspondentieadres James Scharink, PENTA college CSG Scala Molenwatering, Postbus 104, 3200 AC Spijkenisse. E-mail: jscharink@gmail.com.

32 Zie <http://entoen.nu/napoleon>.